

THEODOR KALJO JA Õ-HÄÄLIKU PIIR SAAREMAAL¹

TAAVI PAE

Annotatsioon. Artikkel käsitleb Theodor Kaljo magistritööd õ- ja õ-hääliku vahepiirist Ida-Saaremaal. Antakse ülevaade varasematest umbmäärastest teadmistest selle piiri kohta ning Theodor Kaljo raskustest magistritöö kaitsmisel. Kaljo esitas magistritöö 1928. aastal, kuid teaduskraadini jõudis alles 1934. aastal. Artikkel põhineb peamiselt Eesti Rahvusarhiivis säilitataval Theodor Kaljo üliõpilastoimikul, kus on talletatud ka töö retsensioonid.

Võtmesõnad: murdeuurimine, Theodor Kaljo, Saaremaa, õ- ja õ-hääliku vahepiir

1. Sissejuhatus

Kuigi murdekeel oma klassikalises, XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse mõttes on hääbumas, esineb meil tänapäevalgi üsna palju piirkondlikke häälduslikke erijooni, millest mõni on tuntud üldrahalikult (vt Niit 2004). Üks selliseid on kindlasti õ-hääliku puudumine paljude saarlaste ja ka mõnede teiste lääne-eestlaste kõnekeeles. Kuigi õ-häälik varieerub nii Saaremaal kui ka Eesti teistes murretes, on saaremaaline õ-vaba kõnepruuk midagi sellist, mis on jõudnud ka tavateadmisse. Kui mitte isikliku kogemuse kaudu, siis kas huumorisaateid vaadates või reklaamimaailma jälgides. Ülo Parbus (1967: 419) on sedastanud, et õ hääldamine on murdeisearasus, mis püsib ka siis, kui on siirdunud kirjakeelsete inimeste hulka. Ilmselt on paljudel kokkupuuteid saarlastega, kelle päritolu ilmneb õ hääldusest. Paul Ariste (1939: 50) on väitnud, et Lääne-Eesti õ-häälik on vahest kõige sügavamale juurdunud murdejoon, mis südilt figureerib ühiskeskeeles. Võib öelda, et ükski teine eesti häälik pole pälvinud niivõrd

¹ Artikkel põhineb 16. septembril 2016 Tabiveres toimunud konverentsil „Kaks sajandit õ-tähega“ peetud ettekandel „Kuidas õ-hääliku piir jõudis Regio atlasesse?“. Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalne uurimistoetus IUT2-17.

Joonis 1. õ piir Regio atlas (Eesti teedeatlas 2017)

suurt tähelepanu nii tavainimeste kui ka teadlaste hulgas. Juba õ-tähemärgi tulekut eesti keelde on valgustatud paljudes artiklites ja tema sünnihetked on suhteliselt hästi teada (vt Kask 1932, 1976; Kingisepp 2016).

2013. aastal Saaremaal kultuurigeograafilisi loenguid pidades käsitlesin ka õ-hääliku piiri. Ühe kommentaarina jäi auditooriumist kõlama asjaolu, et enamasti õ-vaba ja saarepärase kõnelemise tõttu madaldatakse saarlasi. Minu ettepanekuna jäi aga idee tähistada Kuressaare–Kuivastu maanteel õ-hääliku piir ning seeläbi Saaremaa murdekeelest põhjalikumalt rääkida ja õ-vaba rääkimise prestiiži parandada. õ-hääliku piiri määras täpsemalt 1920. aastatel Hiiumaa juurtega, aga Saaremaal üles kasvanud Theodor Kaljo. Kasutades detailseid (talude tasemel) välitööandmeid,

selgitas ta välja piiriala, mis läbis Põide kihelkonda. Tänapäevaks on see piirijoon jõudnud Eesti enim levinud teedeatlasesse (kaardifirma Regio Eesti teedeatlas, piir koos selgitava tekstiga on märgitud alates 2013. aastal ilmunud 18. väljaandest, vt joonis 1). Käesolev artikkel vaatluski Theodor Kaljo tööd *õ* piiriala väljaselgitamisel. Siinkohal jäetakse lihtsustamise mõttes kõrvale *õ* hääldamise erijuhud ja juhendatakse peamiselt asjaolust, kas *õ*-d hääldatakse kirjakeelelähedaselt või mitte.

2. *õ*-häälik Eesti murretes

õ-häälik pole Eesti murretes ühtne. Ariste (1947: 38) on üldistanud, et murdekeele mõttes on *õ* puudunud Põhja-Eesti rannikumurretes ja Hiiu- maal, suuremal osal Saaremaal ning mõnes kohas Loode-Eesti mandriosas, kus rootsi keel on avaldanud eesti keele foneetilisele süsteemile tugevat mõju. Samas eristuvad näiteks ka idapoolses lõunaestis keeletavas kõrge ja keskkõrge *õ* (Teras 2003). Tuntud on ka Kodavere murde sagedas *õ*-hääliku esinemine (Must 2002). Kõige selgem on häälikuline erinevus siiski just Saaremaal.

õ-hääliku teekond kirjakeelde on seotud tihedalt Otto Wilhelm Masingu tegevusega (Kingisepp 2016). Tähepärgi kasutuselevõtt ei möödunud probleemideta ja käesoleva artikli mõttes on huvitav asjaolu, et üks uue kirjatähe vastastest pärines just Saaremaalt. Saaremaa superintendent August Heinrich Schmidt ja Kuressaare Eesti Selts lükkasid *õ*-tähe vajaduse tagasi põhjendusega, et *õ*, *ö* ja *o* kasutamisel on suured lokaalsed erinevused, mille tõttu häälikute täpne märkimine oleks lugejatele häiriv ja ülearune (Kingisepp 2016: 286). Ilmselgelt oli Saaremaa estofiilidele *õ* varieerumine tuttav ning nende arvates uue tähepärgi lisamine teksti ülesmärkimiseks pigem segav.

Ühena esimestest on *õ*-hääliku muutlikkust Saaremaal märkinud August Konstantin Hörschelmann (1863–1937), piiritledes *õ*-vaba ala Põhja-Saaremaa ja Hiiumaaga (Hörschelmann 1903: 42). Hörschelmann oli kuni Tartu ülikooli minekuni (1881) elanud Saaremaal ja ilmselgelt oli talle see häälikuline erinevus kõrva puutunud. *õ*-hääliku hääldamise erinevust Saaremaa murdekeeles on maininud ka Jaani kihelkonnast pärit Jaan Jõgever (1909: 394). Tuletades meelde oma *õ* piiri lähedase kodu- kihelkonna murret, märkis ta: „Minu arusaamise järgi on *õ* harilik Eesti *ö*, kuna *õ* kõla poolest küll väga *ö* sarnane on, siiski sellega mitte kokku

ei sula, nimelt on huuled *õ*:d hääletades sellessamas seisus, mis *e* hääle juures.“ Jõgever pöördus oma kodukandi murde juurde tagasi ka hiljem. 1920. aasta suvel viibis ta jällegi kodusaarel, tehes peaaesjalikult keelelisi tähelepanekuid. Eelkõige paelusid teda Põide ja Jaani kihelkonna erinevus muust Saaremaast, mis tulenevat ajaloolisest haldusjaotusest piiskopi- ja ordumaade vahel. Samas leidis ta, et enne kui pole põhjalikult uuritud Muhu ning Valjala ja Karja murret, on raske teha järeldusi ka Põide või Jaani murde kohta. Oma töös nimetas ta ainult mõne iseärasuse, mille hulka kuulus ka *õ*-häälik, märkides: „*õ*-häälik, mis üleüldiselt Saaremaal puudub, näib Põides ja Jaanis siiski mingisuguse *õ*:le õige ligidal seisva häälikuna leiduvat“ (Jõgever 1921: 14).

Üks varasemaid *õ* piiri märkijaid on ilmselt ka Villem Grünthal, kes andis ülevaate oma keelerännakutest Sõrvest kuni Ida-Saaremaani. Põide kihelkonna edelaosas Kõiguste ümbrusse jõudes konstateeris ta: „... tuleb lõpuks idapoolsele Saaremaal üldisemalt leiduv *õ* hääligi kuuldavale“ (Grünthal 1910: 420). Jaani ja Põide kihelkonna keeleerinevusi vaadeldes tõdes ta: „Lisatagu veel, ülepea ei leidu *õ* Saaremaal seesugusena mujal kui ainult selles osas, mis ida poolt Põide kirikust alates mööda suurema poolist randa kunni Keigusteni läheb, kust jälle *õ* asemel *õ* teisendus ilmub“ (Grünthal 1911: 62). Põide kihelkonnast pärit keeleuendaja Johannes Aavik (1923: 15) on aga kirjutanud õpetuse, kuidas enamik saarlasti *õ* hääliku ära õpiks ja kirjakeelsena räägiks. Seega oli sajandi alguses *õ* erinevus Saaremaa murdekeeles teada, kuid täpsemalt oli piir määramata. Eesti Vabariigi iseseisvumisega ja emakeelse ülikooli rajamisega aktiveerus ka murdeuurimine. Tartu Ülikooli juurde asutati Emakeele Selts ning vanema murdekeele jäädvustamine ja murdepiiride määramine kujunes noores vabariigis üheks põhiliseks tööks keeleteaduse alal. Üheks tudengist murdeuurijaks sai 1923. aastal Tartu Ülikooli astunud Theodor Kaljo.

3. Theodor Kaljo murdeuurijana

Theodor Kaljo sündis Hiiumaal Emmastes 21. juulil 1900 laevakapten Mihkel Kaljo perre, olles seega päritolult hiidlane. Sajandi alguses kolis pere aga Saaremaale Kuressaarde. Theodor Kaljo õppis aastatel 1919–1923 Saare maakonna ühisgümnaasiumis, lõpetades kooli valdavalt rahuldavate hinnetega (maksimum oli tollal hea ja selle saavutas ta vaid

joonestamises ja võimlemises). Kaljo osales ka Saaremaa mässi² mahasurumises, koostades hiljem (1933) sündmuses osalenud kooliõpilaste nimekirja (ERA.2124.3.765: 7–8). 1923. aastal Tartu Ülikooli astunud Kaljo ühines mõne aasta pärast murdeuurimisega, alustades kodusaare lääneosast. 1925. aastal koostas ta harjutustöö „Mitmuse partitiiv Jämaja kihelkonna murdes“. Järgmisel aastal esitas ta seminaritöö häälikumuutustest Jämaja ja Anseküla kihelkonnas. Selleks oli ta teinud välitöid 1926. aastal. Töö juurde kuulus 12 kaarti, millel märkis ka kihelkonnasiseseid keeleerinevusi. Eelmainitud tööd on hoiul Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis. 1926. aastast kogus Kaljo ka kohanimesid. Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteegis leidub temalt kohanimesedeleid aastati järgmiselt: 1926 – Anseküla 1108; Kärla 1502; 1927 – Mustjala 2445; 1933 – Jaani 1582, Karja 1529, Pöide 5327. Suurim kohanimede hulk on niisiis Pöide kihelkonnast, piirkonnast, millele keskendus Theodor Kaljo ka magistritöös.

Pole küll täpselt teada, miks valis Kaljo oma uurimistööks häälikulise vahepiiri, kuid võib arvata, et viibimine onu kodus häälikulisel piirialal võis olla üks mõjutajaid. Nimelt oli Theodor Kaljo onu Leonhard Kaljo saanud teenete eest Vabadussõjas endale Pöide kihelkonna Reina mõisa südame, koha, mille juurest kulgeb häälikuerinevuse piir. Seda kohta oli hea kasutada murdeuurimise baaslaagrina³.

Häälikulise vahepiiri kindlakstegemiseks tegi Kaljo kuue nädala vältel välitöid, käies 1928. aasta suvel kõikides piirialale jäävates küldes. Kokku küsitles ta 64 külas 218 peret. Häälikupildi jälgimise meetoodilisest küljest pani ta tähele *õ*-hääliku ja sellest edasi arenenud teisendite esinemist kõnes. Kuna mõnel juhul oli tarvilik kuulda sõnade korduvat hääldamist ning *õ* ja selle variantide esinemist teatud häälikuühendeis, siis tarvitas ta ka esemelist meetodit (esemete nimetuste küsitlemist). Eelmistele lisaks on ta tarviduse korral lasknud ka *õ*-häälikut eraldi hääldada. Piiri jälgimisel pidas uurija silmas nii kohalikke kui ka sisserännanud elanikke. Suurem osa tööst kujutabki häälduse iseloomustamist külade kaupa, lisatud on rahvastiku liikumise detaile. Töö järelsõnas on Kaljo osutanud hääliku määramise raskusele. Ta märgib, et vahepiiri määramist raskendas häälikute väga

² 16.–21. veebruaril 1919 Muhu- ja Saaremaal toimunud Eesti Vabariigi vastane mäss.

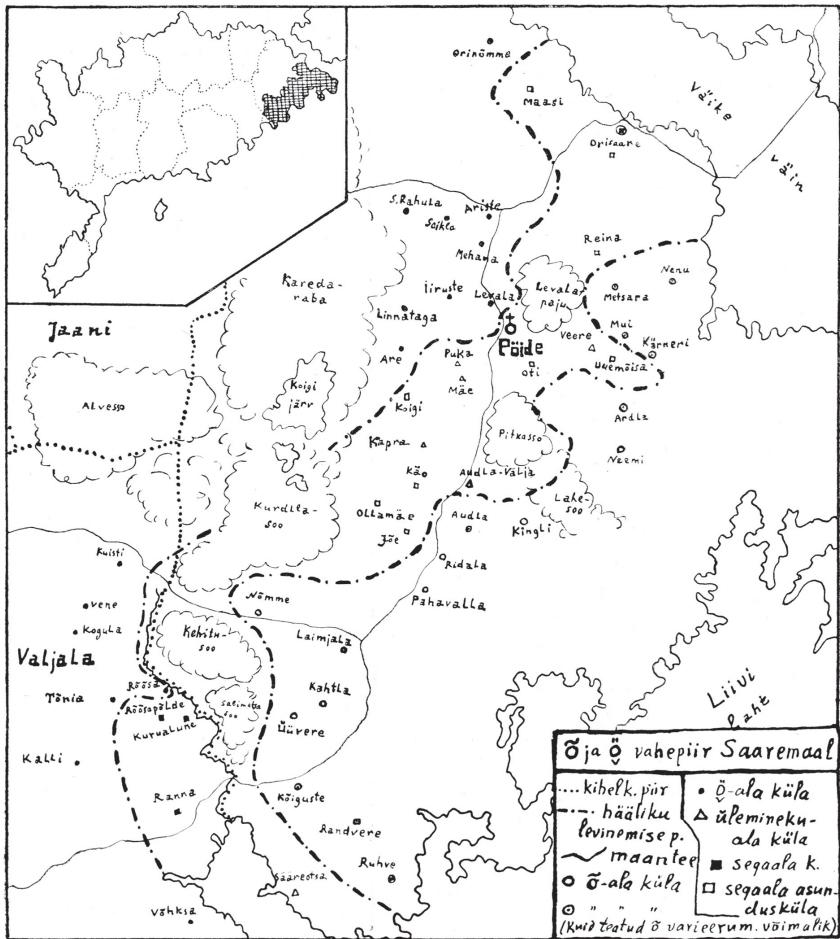
³ Leonhard Kaljo poeg on geoloog akadeemik Dimitri Kaljo, keda siinkohal tänan perekonnaloos tutvustamise eest.

suur varieeruvus, mille juures sai selgust alles siis, kui ta oli eraldanud ülemineku- ja segaala ning omandanud kogemusi *õ*-häälikute teisendite kohta. Seejuures oli vaja tähele panna häälikunaabrust, välteid ja lause rõhuolusid. Nendele keerukatele asjaoludele Saaremaa *õ* hääldamisel viitab ka Parbus (1967). *õ* piiri määramise komplitseerituse kirjeldamiseks toob Kaljo välja veel asjaolu, et varasematel suvedel on piiri proovinud selgitada mõned kaasüliõpilased. Paaripäevase kohalviibimise järel on nad sellest aga töö keerukuse tõttu loobunud. Enda kiituseks lõpetab ta töö lausega: „Ainult üksikasjaline jälgimine on võimaldanud eraldada ülemineku- ja segaala ning tõmmata *õ* ja *ö* hääliku vahepiiri.“ (Kaljo 1928b)

4. Magistritöö esitamine

Kaljo esitas 1928. aastal magistritöö „*õ*- ja *ö*-hääliku vahepiir Saaremaal“ (1928b)⁴. Samal aastal oli ta selleteemalise artikli avaldanud ka ajakirjas Eesti Keel (Kaljo 1928a, vt joonis 2). Siinkohal tunduks, et juba avaldatud tööga oleks võinud magistrikraadi kinnitamine minna libedalt, kuid nii see siiski polnud. Magistritöö kaitsmise saagast annavad hea ülevaate Kaljo üliõpilastoimikus säilinud retsensioonid (EAA.2100.1.4235). Töö üheks retsensendiks olnud Julius Mägiste (retsensioon kirjutatud 1929. aasta jaanuaris) sedastas: „Häälikugeograafia asemel on allakirjutanu arvates autori sulest tulnud rännaku maržruudikirjeldus+mõningaid mitte just eriti õnnestunud keeleteadusliku väärtusega ja vähese tõestusmaterjaliga varustet ajalooarutlusi. Autor ütleb oma ainekogumiseks tarvitatud olevat 2 kuud igatahes on õige märgatav osa sellest kulunud puhtaks rändamiseks, vaid osa keelelisiks tähelepanekuiks. Viimaste kirjapanek kõnesolevaks 70-leheküljeliseks hõredarealiseks tööks pole küll aega nõudnud üle paari nädala. Ei tööle läind ajakulu ega selle tulemused allakirjutanu arvates pole niivõrt ulatuslikud, et käesoleva töö põhjal võiks autorile anda magistrikraadi. Filosoofiateaduskonna õppekavad vähemalt eeldavad magistrikraadi saavutamiseks väärtuslikumat kirjutist.“

⁴ Käsikirjalise töö on transkribeeritud Muhu genealoog ja kodu-uurija Ülo Rehepapp 2014. aastal ja see on Internetis kättesaadav: <http://ylo.rehepapp.com/Saaremaa/Murdepiir/Saaremaa%20murdepiir.html> (03.10.2017).

Joonis 2. õ ja õ vahepiir Saaremaal (Kaljo 1928a)

Teise retsensendina hindas tööd ajaloo professor Hendrik Sepp, kes keskendus retsensioonis Saaremaa üldist ajalugu käsitlevatele probleemidele. Ta heitis ette, et Kaljo on oma töös suhteliselt vabalt käsitlenud eri sajandeid. See, mis kehtis XV sajandil, on hoopis midagi muud kui näiteks XVII sajandi Saaremaa, eriti arvestades ordu- ja piiskopimaade piiri ja sunnismisust. Samuti tundusid Sepale mitmed Kaljo ajaloolised hüpoteesid liigjulged, kuna neil polnud alusmaterjali. Tosinal leheküljel esitatud retsensioonile kirjutas Kaljo seitsmel lehel ka vastulaused, vastates kõigile retsensendi küsimustele ja probleemiasetustele. Sellele omakorda vastas

Sepp, kes polnud ikkagi paljuski nõus Kaljo seletustega, aga konstateeris oma vastuskirja lõpus: „Lõppeks jääb minule järele, nagu ma seda juba ennegi tegin, konstanteerida, et autor üldiselt oma ülesandega rahuldavalt on toime saanud ja et minu märkused tema töö ajaloolise osa kohta on peamiselt sellest tingitud olnud, et autor pole küllalt täpne“. Seega esitati magistritööle kaks hinnangut, millest Mägiste oma oli negatiivne ja Sepa oma rahuldav, sellest aga magistrikraadiks ei piisanud.

1933. aastal esitas Theodor Kaljo oma töö uuesti kaitsmisele. Seekord oli uue retsensendina kaasatud Albert Saareste (retsensioon kirjutatud 31. mail 1933), kes pidi seda tööd esimeseks katseks Eestis määrata mõne hääliku vahepiiri. Töö suureks puuduseks pidas ta asjaolu, et tööle polnud lisatud täpsemat meetodikat selle kohta, mida inimestelt küsiti ja kuidas seda tõlgendati. Nagu eespool selgus, kasutas Kaljo erinevaid meetodeid õ-hääliku hääldamisest arusaamiseks, kuid seda suhteliselt süsteemitult. Samuti oodanuks Saareste õ-hääliku kohapealste hääldusvariantide foneetilise külje täpsemat selgitust. Töö nõrkuseks pidas Saareste veel definitsioonide ja väljenduste ebamäärasust ja ka puhtkeelelisi eksimusi. Kokkuvõtvalt sedastas Saareste: „Omas olulises osas on see töö aga siiski meie praeguste murrete tundmisele niivõrra tähtis, et seda kahtlemata võib hinnata vähemalt rahuldavaks, eriti arvestades töö sisseandmise ajal maksvaid nõudeid“. 1934. aasta märtsis on Julius Mägiste täiendanud oma eelmainitud retsensiooni märkusega, et magistritööst on kõrvaldatud kõige olulisemad puudused: „nii et pean teda magistritööna rahuldavaks“. Kusagilt küll ei selgu, millised olid magistritöö täiendused ja parandused. Samuti on huvitav märkida, et Saareste ja Mägiste retsensiooni vahe on peaaegu aasta. Siiski oli 1934. aasta kevadeks olemas kaks positiivset retsensiooni ja Theodor Kaljo võis Tartu Ülikooli lõpetada magistrikraadiga. 27. aprillil 1934 kinnitas ülikooli valitsus filosoofiateaduskonna otsuse anda Theodor Kaljole magistrikraad. Sellekohane diplom väljastati 31. mail 1934. Seega kulus Kaljol magistrikraadi saamiseks ligi kuus aastat.

Kriitikarohke magistritöö ilmselt ei jätnud võimalusi jätkata töökäiku akadeemilises maailmas ja Theodor Kaljo valis õpetajaameti. 1935. aastal läbis ta ülikooli juures töötanud kesk- ja kutsekooliõpetajate kutseksami komisjoni poolt korraldatud kursused ja sai õpetaja kutsetunnistuse tööga „Eesti keele õpetuse käsitlemisest tööstuskoolis“ (EAA.2100.5.491). Ta asus elama Paidesse, kus töötas kooliõpetajana (vt joonis 3). Theodor

Joonis 3. Theodor Kaljo õpilaste keskel Paide ühisgümnaasiumis (EFA.208.3-6877)

Kaljo hukkus 11. augustil 1941 Paides punavägede juhuslikus õhurünakus (Tegelman 2004).

5. Kokkuvõte

Juhan Peeglil (1997) on ilmunud ajakirjas Akadeemia üks väga sümpaatse pealkirjaga artikkel – „Minu ema keel“. Pegli ema oli pärit just Reina külast Tūrna talust ja õ-d ei kõnelenud. Samas Pegli isa oli pärit Muhust ja valdas õ-d, andes selle oskuse edasi ka oma lastele. Reina küla ongi Kaljol märgitud segaalal paiknevaks. Ka Juhan Peegel (1997: 453) on teinud ettepaneku õ-hääliku vahepiiri markeerimiseks maastikul: „Olen naljatamisi öelnud, et see (õ ja õ piir) läheb läbi minu sünnitalu karjamaa (nii see peaaegu et ongi!) ja see piir tuleks korralikult maastikul ära tähistada ... Võiks teha piirikomisjonid, pidada läbirääkimisi, seada sisse vastavad keeleviisid ..“ Just Reina küla ja mõisakoht (jääb sadakond meetrit tänasest suurest maanteest eemale) oleks sobiv koht markeerimaks häälikulist vahepiiri. Just sealt said alguse Theodor Kaljo murderännakud.

Ilmselt põhjustaks märgistus koos vastava selgitusega elevust nii eestlaste kui ka turistide hulgas. Eriliselt muidugi soomlaste hulgas, kelle keeles teatavasti õ-häälik puudub. Siinkohal väärib mainimist, et eestlaste ja soomlaste õ-hääliku hääldamist uurides on jõutud ka teadusmaailma ühte tähtsamasse ajakirja – ajakirja *Nature* (Näätänen jt 1997). Ja lõpetuseks: president Arnold Rüütel, kes pärineb häälikulise piiriala lähedasest, aga selgelt õ-alale jäävast Pahavalla külast (märgitud ka Kaljo kaardil), annab oma kõnega selgelt märku, et Põide kihelkonna idaosa inimesed kõnelevad õ-d samamoodi nagu mandriinimesed.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1923.** Saaremaa keel ja kirjakeel. Käsiraamat kirjakeele omandamiseks saaremaalastele. (= Keelise uuenduse kirjastik nr 41.) Kures-[s]aare: Saaremaa Kultuurkapital.
- Ariste, Paul 1939.** Eesti keele hääldamine. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Ariste, Paul 1947.** Foneetilisi probleeme eesti keele alalt. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Eesti teedatlas 1:100 000.** 2017. 20. trükk. Toim. Merle Annov, Kadri Kurrel, Kristel Kutsar, Kertu Uibo, Leida Lepik. Tartu: Regio.
- Grünthal, Villem 1910.** Aruanne murde uurimiste üle Saaremaal. – Eesti Kirjandus 1, 27–31; 7, 277–288; 10, 418–424.
- Grünthal, Villem 1911.** Aruanne murrete uurimisest Saaremaal. – Eesti Kirjandus 2, 61–65.
- Hörschelmann, Constantin 1903.** Studien zum Lautwandel des „ö“ im Estnischen. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1902, 37–49.
- Jõgever, Jaan 1909.** Mõned murde iseäraldused Saaremaa Jaani kihelkonna keelemurdes. – Eesti Kirjandus 10, 390–395.
- Jõgewer, J[aan] 1921.** Uurimisreisilt Saaremaale suvel 1920. Kõne Eesti Kirjanduse Seltsis. – Eesti Kirjandus 1, 11–18.
- Kaljo, Theodor 1928a.** õ- ja õ-hääliku vahepiirist Saaremaal. – Eesti Keel 7/8, 113–118.
- Kaljo, Theodor 1928b.** õ- ja õ-hääliku vahepiir Saaremaal. Laudaturitöö. Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv. <http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita.php?t=kasikiri&id=1419>.
- Kask, Arnold 1932.** Mõni sõna õ-tähe tarvituselevõtust. – Eesti Keel 4, 115–119.
- Kask, Arnold 1976.** Kuidas tuli õ-täht eesti keelde. – Keel, mida me uurime. Koost. Mart Mäger. Tallinn, 177–180.

- Kingisepp, Valve-Liivi 2016.** õ-tähe teest meie kirjakeelde. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 281–292. <http://dx.doi.org/10.3176/esa62.12>.
- Must, Mari 2002.** Armas eesti emakeel. – Oma Keel 2, 5–10.
- Niit, Ellen 2004.** Eesti keele piirkondlikud aktsendid. – VIRSU II. Suomi ja viro kohdekielinä. Toim. Helena Sulkala, Heli laanekask. (= Lähivertailuja 15.) Oulu, 50–61.
- Näätänen jt 1997** = Risto Näätänen, Anne Lehtokoski, Mietta Lennes, Marie Cheour, Minna Huotilainen, Antti Iivonen, Martti Vainio, Paavo Alku, Risto J. Ilmoniemä, Aavo Luuk, Jüri Allik, Janne Sinkkonen, Kimmo Alho. Language-specific phoneme representations revealed by electric and magnetic brain responses. – Nature 385, 432–434.
- Parbus, Ülo 1967.** Mitu õ-d on saarte murdes? – Keel ja Kirjandus 7, 419–420.
- Peegel, Juhan 1997.** Minu ema keel. Jutujada ühe murraku üle ja ümber. – Akadeemia 3, 451–475.
- Tegelmann, Arnika 2004.** Kõige õnnetuma lennu lugu. – Järva Teataja 27. XI. <http://jarvateataja.postimees.ee/2059931/koige-onnetuma-lennu-lugu>.
- Teras, Pire 2003.** Lõunaeesti vokaalisüsteem. Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Arhiivimaterjalid

- EAA.2100.1.4235. Theodor Kaljo (matrikli nr 4236).
- EAA.2100.5.491. Theodor Kaljo. Eesti keele õpetuse käsitlemisest tööstuskoolis.
- EFA.208.3-6877. Theodor Kaljo õpilaste keskel Paide ühisgümnaasiumis.
- ERA.2124.3.765: 7–8. Theodor Kaljo. Vabadussõjast osavõtnud Saaremaa gümnaasiumiõpilaste nimekiri.

Theodor Kaljo and the boundary of the vowel *õ* on the island of Saaremaa

TAAVI PAE

The Estonian phoneme that has received the most attention in spoken language as well as among researchers is the vowel *õ*. It is remarkable both phonetically and in the shape of the written letter. The letter *õ* exists in only a few of the world's languages and does not denote the same phoneme in languages other than Estonian. The vowel *õ* is absent in most of the languages of the neighbouring countries of Estonia.

The appearance of the letter *õ* in Estonian has been studied in many publications. The primary introduction of *õ* largely owes to the early 19th-century activity of Otto Wilhelm Masing, a pastor and Estophile. Prior to this, written Estonian was based on the rules of German orthography, which were not sufficiently expressive.

The vowel *õ* has not been uniformly pronounced all around the Estonian dialect area. The most prominent difference occurs on the island of Saaremaa. This article reviews Theodor Kaljo's master's dissertation on the boundary between the vowels *õ* and *ö* in eastern Saaremaa (published in 1928). The article also gives an overview of the earlier vague knowledge of this boundary and also surveys Kaljo's struggles in defending his dissertation (finally accepted in 1934). The data used for this article derives mainly from the records on Theodor Kaljo as a student archived in the National Archives of Estonia.

Keywords: dialectology, Theodor Kaljo, Saaremaa Island, the border between *ö* and *õ*

Taavi Pae
ökoloogia ja maateaduste instituut
Tartu Ülikool
Vanemuise 46
51014 Tartu
pae@ut.ee